

ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

ਪ੍ਰੋ: ਮਲਵਿੰਦਰ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ*

ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਪਾਰਟੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ? ‘ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ’, ਜਿਹੜੀ 1913 ‘ਚ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਖੇ ਹਿੰਦੀ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ਾਂ, ਹਿੰਦੀ ਜਲਾਵਤਨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਝੰਡਾ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੁੰਭੀ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਉਮਰਾਂ ਲਈ ਸੁੱਟੇ ਗਏ। ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਈ, ਪਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਨਿਵਾਲ ਹੋਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ — ਤਾਰੀਖ਼ ਵਿੱਚ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕਾਂਡ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਖ਼ਾਸਾ: ਬੇਸ਼ੱਕ ਪਾਰਟੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਲਵੇ, ਮਾਝੇ, ਦੁਆਬੇ, ਪੁਆਧੀਏ, ਲਾਹੌਰੀਏ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਟਾਕਟਨ ਤੇ ਵੈਨਕੂਵਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਸਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਇਹ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਿਕ ਭੇਦਭਾਵ ਦੀ ਕਤਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਰੂੜੀਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਲੰਗਰ ਤੋਂ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਛਕਦੇ ਸਨ। ਯੁੱਧ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਸੀ, ‘ਵੰਦੇ ਮਾਤਰਮ’, ‘ਮਾਤਾ ਤੇਰੀ, ਜੈ-ਜੈਕਾਰ’ — ਮਾਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ — ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ। ਇਹ ਨਾਅਰਾ ਬੰਕਮਚੰਦਰ ਚੈਟਰਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲ ‘ਆਨੰਦ ਮੱਠ’ ‘ਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਯੁਗਾਂਤਰ ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਵੀ ਬੰਗਾਲੀ ਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 1907 ਦੌਰਾਨ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਬਹੁਮੁੱਖੀ ਤੇ ਚਹੁਮੁੱਖੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਬਨਾਰਸ ਤੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਇਸ ਉਪਰਾਲੇ ਹਿੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੌਮ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਸੂਤਰਬੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਜਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅਸਿੱਧੀ ਹਮਾਇਤ ਦੀ ਆਸ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਵਿੱਚ 17 ਅਜਿਹੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਇਹ ਸਨ:

(ੳ) **ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ:** ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਮਾਲਵਾ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲੇ, ਇਸਲਾਮੀਆ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਟਿਕਾਣੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਦੇ ਹਾਣੀ ਤੇ ਵਾਕਫ਼ਕਾਰ ਸਨ। ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ਼ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ ਦੇ ਅਦਾਲਤੀ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ (ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਨੇ ਦੂਜਾ ਸਰਾਭਾ ਕਿਹਾ ਹੈ) ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ਼ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ, ਜਿਹੜੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ, ਜਨਵਰੀ 1915 ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਗਵਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਇਸਲਾਮੀਆਂ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬੋਰਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ, ਉਥੇ (ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ਼) ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ, ਡਾਕਟਰ ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਅਤੇ ਹੋਰ (ਗ਼ਦਰੀ) ਵੀ ਮਿਲੇ।

(ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ਼) ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ 1914 ਵਿੱਚ ਉਹ ਤੇ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਸੀ। ਜਨਵਰੀ 1915 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮੀਆ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਬੋਪਾਰਾਏ, ਲੁਧਿਆਣਾ), ਜੋ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕੱਟ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਹੀ ਗੁਰੂਸਰ ਸੁਧਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈੱਡਮਾਸਟਰ ਰਹੇ ਸਨ, (ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ) ‘ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਗੂੰਜ’ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠਾਂ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ (ਚੰਘਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਹੋਰ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਾਇਆ।

ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਸਾਈਕਲੋਸਟਾਈਲ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਸਟੈਨਸਿਲ ਤਿਆਰ

* Ph. 0172-2556314; Email: mjswaraich29@gmail.com,
Facebook: Prof. Malwinder Jit Singh Waraich

ਕਰਕੇ 'ਗ਼ਦਰ' ਤੇ 'ਗ਼ਦਰ ਗ੍ਰੰਜ' ਦੇ ਪਰਚੇ ਛਾਪ ਕੇ ਵੰਡਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਇਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ (ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਬੋਪਾਰਾਏ, ਲੁਧਿਆਣਾ) ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲਾ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਤ ਕੈਦ। ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅੰਡੇਮਾਨ-ਕਾਲਾ ਪਾਣੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ (ਈਸੇਵਾਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ) ਨੂੰ ਵੀ ਚਾਰ ਸਾਲ ਸ਼ਖ਼ਤ ਕੈਦ ਸੁਣਾਈ ਗਈ।

ਦੂਜੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ (ਨਾਰੰਗਵਾਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ) ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕਾਲਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਨਾਲ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ਮੁਖ਼ਬਰ) ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਸ਼ਕ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਾਈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਗ਼ਦਾਰ ਨੂੰ ਦਦੇਹਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਲਿਜਾ ਦੇ ਮਰਵਾ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਗ਼ਦਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਾਂਪ ਕੇ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ 23 ਨੰਬਰ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਛਾਉਣੀ ਵਿਖੇ ਸਥਿਤ ਪਲਟਣ ਦੇ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। 19 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਘੋੜਾ-ਬੱਧੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਉਸੇ ਮਕਾਨ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਦਿਸ ਪਿਆ, ਇਸ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਉਧਰ ਜਾਣੋਂ ਵਰਜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਰਾਸ ਬਿਹਾਰੀ ਬੋਸ ਉਸੇ ਰਾਤ ਗੱਡੀ ਫੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਹੋਇਆ ਸੀ।

(ਅ) ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰ: ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਮੁੱਦਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਦੇ ਜੱਜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਪਿੰਡ ਢੁੱਡੀਕੇ (ਉਦੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਹੁਣ ਮੋਗਾ) ਦੁਆਬੇ ਵਿੱਚ ਸੰਘੇਵਾਲ (ਜਲੰਧਰ) ਤੇ ਮਾਝੇ ਵਿੱਚ ਸੁਰਸਿੰਘ (ਉਦੋਂ ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਸਨ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਢੁੱਡੀਕੇ ਦੇ ਗ਼ਦਰੀ: ਢੁੱਡੀਕੇ ਤੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ 'ਤੇ ਦੂਜੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲਿਆ।

ਸ਼ਹੀਦ: 1. ਸ਼ਹੀਦ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ (ਹਾਸ, ਲੁਧਿਆਣਾ), 2. ਸ਼ਹੀਦ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਢੁੱਡੀਕੇ, 3. ਸ਼ਹੀਦ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ-ਦੋਸਾਂਝ ਢੁੱਡੀਕੇ।

ਉਮਰ ਕੈਦ: 1. ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ (ਢੁੱਡੀਕੇ), 2. ਰੂੜ ਸਿੰਘ (ਚੂਹੜਚੱਕ), 3. ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ (ਜੱਥੇਦਾਰ ਢੁੱਡੀਕੇ), 4. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ (ਜਗਰਾਉਂ)।

ਘੱਟ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲੇ: 1. ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ (ਵੱਡਾ ਢੁੱਡੀਕੇ), 2. ਮਾਸਟਰ ਫੇਰਾ ਸਿੰਘ (ਕੋਟ ਸਰਦਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟ), 3. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ (ਢੁੱਡੀਕੇ), 4. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਢੁੱਡੀਕੇ)।

ਮਾਲਵੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਢੁੱਡੀਕੇ ਨੇੜੇ ਰਜਬਾਹ ਦੇ ਪੁਲ 'ਤੇ ਹੋਈਆਂ ਖੁਫ਼ੀਆ ਮੀਟਿੰਗਾਂ: 19 ਫਰਵਰੀ 1915 ਦੀ ਗ਼ਦਰ ਪਲਾਨ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਨੇ ਹੌਸਲੇ ਨਹੀਂ ਹਾਰੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲਾ ਪਾਰਟੀ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਪਿੰਡ-ਪੁੰਡ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਤੇ ਬਦਲਵੇਂ ਕੇਂਦਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਜੂਨ 1915 ਦੌਰਾਨ ਕਪੂਰਥਲਾ ਫੌਜੀ ਪਲਟਣ ਦਾ ਅਸਲਾ ਲੁੱਟਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦਾ ਉਧਰ ਰਜਬਾਹ ਦੇ ਪੁਲ 'ਤੇ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ (ਜੱਥੇਦਾਰ) ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਉਪਰੰਤ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਢੁੱਡੀਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੀ ਬਚਨ ਸਿੰਘ (ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ਼) ਦੇ ਅਦਾਲਤੀ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਰੂੜ ਸਿੰਘ (ਤਲਵੰਡੀ-ਦੋਸਾਂਝ) ਨੂੰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ (ਢੁੱਡੀਕੇ) ਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ (ਸੰਘੇਵਾਲ-ਜਲੰਧਰ) ਨਾਲ ਕਪੂਰਥਲਾ ਜਾ ਕੇ ਉਥੋਂ ਅਸਲਾਖ਼ਾਨਾ ਲੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਇਹੀ ਮਾਮਲਾ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ (ਵੱਡਾ), ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ (ਜੱਥੇਦਾਰ) ਤੇ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 18-19 ਬੰਦੇ ਉਥੇ (ਕਪੂਰਥਲਾ) ਪਹਿਲਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਮਿਲਣਗੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ।

ਜੱਥਾ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗਵਾਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ (ਮਾਲਵਾ): ਦੂਜੇ ਕੇਸ ਦੇ ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ਼ ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ “ਦਿੱਲੀ ਰਕਾਬਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਕੰਧ ਢਾਹੁਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਜਾਬਰਾਨਾ ਵਜੋਂ, ਦਰਸਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਣ ਯੋਗਤਾ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਬਦਲੇ ਵਜੋਂ ਥਾਣਿਆਂ ਆਦਿ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ 'ਗ਼ਦਰ' ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਸੇ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ (ਭਾਈ) ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ

ਕਿ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਝੋਕਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਉਥੇ ਗੋਰੇ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਪਰਤ ਰਹੇ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਦੇ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਗ਼ਦਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।”

ਦੂਜੇ ਕੇਸ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਗੁੱਜਰਵਾਲ ਵਿਖੇ ਫਰਵਰੀ 1915 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੌਰਾਨ (ਭਾਈ) ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕਹਿ ਭੇਜਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਰਾਤੀਂ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਖੁਫ਼ੀਆ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ (ਨਾਰੰਗਵਾਲ), ਅਤਰ ਸਿੰਘ (ਚਕਵਾਲ, ਜਿਹਲਮ), ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਪਟਿਆਲਾ), ਕਰਮ ਸਿੰਘ (ਕੋਟਲਾ-ਅਜਨੇਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ), ਗਾਂਧਾ ਸਿੰਘ (ਕਚਰਭੰਨ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ), ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ (ਹਾਂਸ, ਲੁਧਿਆਣਾ), ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ (ਨਾਰੰਗਵਾਲ), ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਗੁੱਜਰਵਾਲ) ਤੇ ਜਗਤ ਸਿੰਘ (ਗੁੱਜਰਵਾਲ) ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਮਿਥੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੱਥਾ ਕੀਰਤਨੀ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਢੋਲਕ, ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਲੈ ਕੇ ਮੁੱਲਾਂਪੁਰ ਦਾਖਾ ਤੋਂ ਗੱਡੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਮੀਂ ਮਿਥੀ ਜਗ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਅਸਲਾਖ਼ਾਨੇ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਨੇਪਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿੱਤਾ।

(ੲ) ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ: ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਜਿਹੜੀ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬੁਖਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਸੀ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ਦਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਹੁੰਗਾਰਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਛਾਉਣੀਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਤੇ ਇੱਕ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸੀ।

1. ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਲਾਹੌਰ: 23 ਨੰਬਰ ਰਸਾਲਾ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਸੀ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਲਟਣ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਥੇ ਕਾਫ਼ੀ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਸੀ ਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਇਸ ਪਲਟਣ ਦੇ ਕੁਝ (ਗ਼ਦਰੀ) ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਝਾੜ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਵੀ ਗਏ ਸੀ। ਇਹ 27 ਨਵੰਬਰ 1914 ਦਾ ਵਾਕਿਆ ਹੈ। 19 ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਲਈ ਪਲਟਣ ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 50-60 ਫ਼ੌਜੀ ਗ਼ਦਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਪਰ ਅਚਨਚੇਤ 18 ਫਰਵਰੀ ਸ਼ਾਮੀਂ 7 ਵਜੇ ਸਾਰੀ ਪਲਟਣ ਨੂੰ 'ਫਾਲ ਇਨ' ਕਰਕੇ ਅਸਲਾਖ਼ਾਨੇ 'ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਲਟਣ ਦੇ ਗ਼ਦਰੀ ਆਗੂ ਦਫ਼ੇਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਨੂੰ 19 ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਿੱਥੇ ਵਕਤ-ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੇ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਦੇਣ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਖੇਡ ਹੀ ਚੌਪਟ ਹੋ ਚੱਕੀ ਸੀ। ਖ਼ੈਰ! ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਨੇ ਬੰਬ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸੀ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਸੂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਭਾਂਡਾ ਭੱਜਿਆ 12 ਮਈ 1915 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਪਲਟਣ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਰਪਾਲਪੁਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਸਾਮਾਨ ਉਤਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਪਲਟਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨੌਗਾਂਗ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਮਾਨ ਗੱਡੀ 'ਚੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਰੇਹੜੇ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਦੂਕ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਬੰਬ ਫੱਟ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ 5 ਫ਼ੌਜੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਤਫ਼ਤੀਸ਼ਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਡਗਸ਼ਈ (ਹਿਮਾਚਲ) ਵਿਖੇ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ 18 ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ, ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਛਿਆਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਘੱਟਾ ਕੇ ਉਮਰ ਕੈਦ-ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 12 ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਨੂੰ 3 ਸਤੰਬਰ 1915 ਨੂੰ ਅੰਬਾਲਾ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

26 ਪੰਜਾਬ ਰਜਿਸਟ੍ਰਾਰ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਮਾਲਵਾ): ਇਹ ਪਲਟਣ ਜਦੋਂ 1913-14 ਦੌਰਾਨ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉਥੇ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਉਥੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਨ, ਦੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਲਈ ਪਲਟਣ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ — ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਾਚੀ ਤੇ ਫਿਰ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।